

Barcelona any zero: el llibre d'entrades de 1939

El llibre d'entrades de l'any 1939 conservat a l'Arxiu Nacional de Catalunya constitueix una valuosa font a l'hora de quantificar l'abast de la repressió carcerària pel cas de les Corts¹.

Obert el 2 de febrer de 1939 -tot i que els ingressos de preses ja havien començat el 29 de gener- la factura deficient dóna idea del caràcter improvisat de l'administració penitenciària de la primera postguerra. La raó principal del llibre és el registre de dates i de noms de les dones que hi ingressaven; les sortides també hi solen ser consignades, en forma de llibertat, *conducció* -trasllat a una altra presó-, trasllat a hospital o institut psiquiàtric, mort o execució. Les anotacions de les dades de filiació de les recluses i d'altres d'interès presenten una gran irregularitat: ara s'hi consignen les professions, adés no pas, o s'hi substitueixen per caselles on es consigna telegràficament el tipus de delictes o l'autoritat judicial de què depenen. Els ingressos d'infants que acompanyaven a les seves mares tampoc no hi són registrats. La darrera anotació, endemés, és del 6 d'octubre d'aquell any.

1. Nombres de preses.

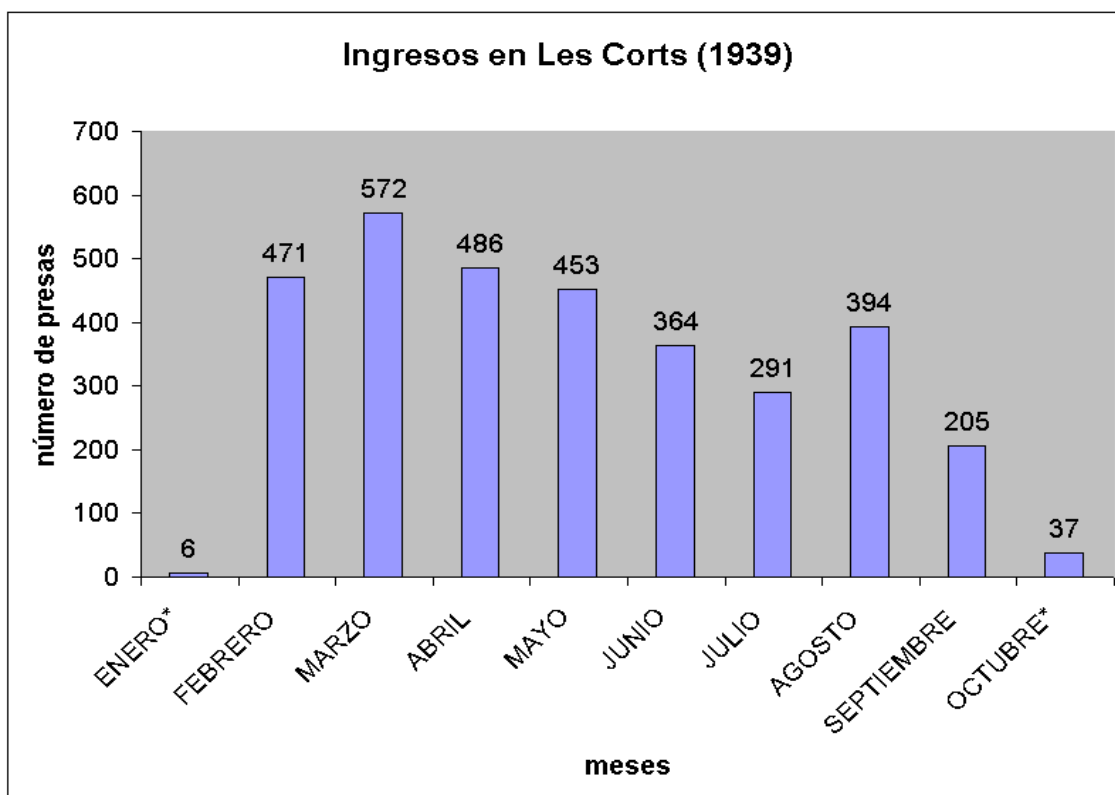
Tot plegat fa que solament la dada del número d'ingrés que acompanya cada nom tingui una importància fonamental. Gràcies al mateix sabem que entre el 29 de gener de 1939 i el 6 d'octubre del mateix any van passar per Les Corts -un edifici concebut per allotjar unes cent cinquanta persones- **3.267 dones**. Les altes o ingressos s'alternaven contínuament amb les baixes o excarceracions, de manera que no s'ha de pensar que en un moment determinat hi haguessin tantes dones com recull aquesta xifra: segons unes altres fonts de la documentació penitenciària, el pic màxim d'amuntegament s'assolí el 17 d'agost de 1939, amb **1.806 dones i 43 infants**². En tot cas una xifra enorme que s'apropa a altres centres penitenciaris del franquisme que hom ha començat a estudiar recentment³.

¹ Arxiu Nacional de Catalunya, ANC. Fons 200. Centre Penitenciari de Dones de Barcelona, CPDB. Llibre de Registre de Filiacions 1939. **U.I. 6865**.

² ANC. Fons 200... Llibre d'Actes de la Junta de Disciplina, UC 6570.

³ Pel cas de les presons de dones, vd. la presó madrilenya de Ventas (Fernando HERNÁNDEZ HOLGADO, *Mujeres encarceladas. La prisión de Ventas. De la República al franquismo, 1931-1941*. Madrid. Marcial Pons, 2003; i també la tesi doctoral presentada en 2011 *La Prisión Militar. Las cárceles franquistas de mujeres de Barcelona y Madrid (1939-1945)*, disponible en la xarxa: <http://eprints.ucm.es/13798/>). Una de les primeres presons femenines estudiades a partir dels seus documents va ser la de Málaga (Encarnación BARRANQUERO TEXEIRA; Matilde EIROA SAN FRANCISCO y Paloma NAVARRO JIMÉNEZ, *Mujer, cárcel, franquismo*.

Altra dada destacada és el ritme d'entrades: podem conèixer exactament el nombre d'entrades diàries i seguir així la cadència de la repressió durant la major part de l'any 1939, l'*Any de la Victòria*:

* gener: sols del 29 al 31.

* octubre: sols de l'1 al 6.

Font: Fernando HERNÁNDEZ HOLGADO. *La Prisión Militar. Las cárceles franquistas de Barcelona y Madrid*, op. cit. p. 60. Elaboració pròpia a partir de documentació ANC. CPDB.

La prisión provincial de Málaga, 1937-1945. Málaga. Junta de Andalucía, 1994. A les alçades de 2012, són ja nombroses les monografies sobre presons de dones. Així, la presó de guerra i de postguerra de Saturrarán (Gipuzkoa): Miren Arantza UGARTE LOPETEGI, "Saturrarán: Solo quedan los tamarindos"; les presons de Torrero i Predicadores, a Saragossa: Iván HEREDIA URZÁIZ, "Terror, miseria y violencia. Mujeres en la cárcel de Torrero (Zaragoza, 1936-1939); y Rosa María ARAGÜÉS ESTRAGUÉS, "En el infierno de Predicadores. Los niños cautivos"; las presons de les Illes Balears: David GINARD I FÉRON, "Entre el castigo y la redención. Las mujeres encarceladas en las Islas Baleares (1936-1943)"; y les de València, Anna AGUADO y Vicenta VERDUGO, *Las cárceles franquistas de mujeres en Valencia: castigar, purificar y reeducar*. Totes aquestes monografies estan incloses en el vol. 29 de la revista *Studia Historica. Historia Contemporánea*. Cárceles de mujeres, coord. per Ángeles Egido León, Vol. 29, 2011. Sense ànim d'agotar el llistat, i per el cas de les presons catalanes, podem incloure també el treball sobre Tarragona de Josep SUBIRATS PIÑANA i Pilar POY FRANCO, *Les Oblates, 1939-1941. Presó de dones de Tarragona*. Valls, Cossetània Edicions, 2006, sense oblidar l'estudi pioner de Ricard VINYES sobre la presó de Les Corts: "Nada os pertenece... Las presas de Barcelona. 1939-1945", en *Revista de Historia Social*, nº 39, 2001, pp. 49-66; així com la recent tesi doctoral de Pilar MOLINA JAVIERRE, *La presó de dones de Barcelona. Les Corts (1939-1953)*. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 2010.

Xifres com les cinquanta dones ingressades el 17 de febrer o les seixanta del 12 d'agost de 1939 donen idea dels trull de recluses que es produïa diàriament a les Corts durant aquell primer any. Però el llibre d'entrades de l'any 1939 resulta encara més expressiu quan ressenya -si bé no en tots els casos- els noms, l'edat, les professions o el lloc de provenença de les empresonades.

2. Noms i famílies.

Comencem amb els noms. Quan el 1939 va ser detinguda i empresonada junt a la seva mare i la seva àvia de 87 anys, Trinidad Gallego va comprendre perfectament, i així es va dedicar a explicar-ho i difondre-ho després, que la intenció del nou règim era...

“... deshacer las casas de todos los que hubieran pensado diferente. Por eso, en la cárcel, había familias enteras”.⁴

No sols individus, sinó grups familiars. Aquesta pràctica repressiva es va fer palesa en les dades aportades pel llibre d'entrades de les Corts. El cas de Mercedes Dalfó, detinguda el 6 de febrer de 1939 junt a les dues filles, no n'és cap excepció. El 16 d'aquell mateix mes Raimunda Mor, per exemple, va ingressar a les Corts junt a la filla i la neboda. El 5 de març ho van fer les germanes Queralt, Montserrat, Concepción i Josefa. El 12 del mes següent Constança Sanromá hi va ingressar amb les filles, Dolores i María Llastanos -la darrera, de 17 anys-, el mateix dia en què foren empresonades Amparo Varga i les filles Ceferina i Soledad⁵.

La llista d'exemples és massa prolixa i il·lustra una política de detencions massiva amb un important component d'indiscriminabilitat, destinada a suscitar un efecte social intimidatori i exemplar.

De cap altra manera s'expliquen els casos tan freqüents com el d'Àngela Torruella, ingressada el 25 de febrer de 1939 -junt a sa mare Àngela Montoliu, de professió portera- amb quinze anys a les Corts, d'on no sortiria fins el 10 de març. O el de María García Marín, ingressada amb la filla Carmen, de setze anys, el 4 d'agost de 1939: ambdues romandrien a les Corts fins a mitjans de 1940. Aquesta darrera dada és significativa: un dia després, el 5 d'agost, van ser afusellades a Madrid tretze preses de la presó de Ventas, set d'elles menors de vint-i-un anys, la majoria d'edat establerta per les dones⁶.

⁴ Testimoni de Trinidad Gallego Prieto a *Nou Treball*, nº 43, desembre de 2003, p. 6.

⁵ Un examen superficial de les 3.267 entrades fetes entre el 2 de febrer de 1939 i el 6 d'octubre revela més de seixanta casos d'ingressos de familiars directes en un mateix dia.

⁶ Sobre les *Trece Rosas*, ver Fernando HERNÁNDEZ HOLGADO, *Las Trece Rosas. Agosto de 1939: un diálogo entre el documento y la fuente oral*, a Actes del Congrés “Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme”. Barcelona, Crítica. 2003, pp. 646-662; i la monografia de Carlos FONSECA, *Trece Rosas Rojas*. Temas de Hoy, 2004.

3. Oficis.

Dels noms als oficis. Deixant de banda les ambigües i recurrents fòrmules com “*sus labores*”, “*casa seva*” o “*el seu sexe*”, que tradicionalment han dissimulat i dissimulen tota mena de pràctiques laborals de caràcter informal, les caselles oficials del llibre d'entrades descriuen un ampli ventall de treballs femenins. Hi trobem ocupacions vetats fins feia poc a les dones, als quals havien accedit parcialment tant o més per les circumstàncies imposades per la guerra que per les reformes impulsades per la República: telefonistes, empleades de ferrocarrils, guardabarreres de tren, funcionàries de presons, operàries d'arts gràfiques, infermeres laiques, locutores de ràdio, tripulants de vaixell, obreres metalúrgiques, empleades del metro, àdhuc una fotògrafa⁷, una metgessa⁸, una catedràtica de física⁹, *dues pelotaris*¹⁰ i una batllessa¹¹.

El gruix dels oficis el constitueixen aquells que tradicionalment han desenvolupat les dones de classe baixa, de l'àmbit rural -pageses, jornaleres- o més freqüentment urbà, per tractar-se majoritàriament de treballadores que resideixen a Barcelona i les poblacions properes: servei domèstic, obreres industrials, venedores de mercats, sastresses, costureres. És força curiosa la rica varietat d'activitats relacionades amb la branca tèxtil, en forma de petits treballs domèstics o de treball a domicili: pantaloneres, gorreteres, camiseres, corbateres, “*crocheteras*”, barretaires, planxadores, rodeteres...Tot plegat ens recorda l'inevitable biaix de classe que va comportar la repressió franquista, exercida contra aquells col·lectius socials i econòmics que van poder sentir-se identificats, vinculats o afavorits pel projecte republicà.

Si relacionem l'esmentada activitat laboral i repressió, ens trobarem amb un seguit de grups especialment perjudicats. El llibre d'entrades de l'any 1939 ens descobreix la significativa xifra de vint-i-vuit mestres nacionals i una

⁷ Victoria Molina Cánovas, de 24 anys, vídua, amb ingrés el 31/5/39 i sortida el 29/6/39.

⁸ Carlota Marcolín (¿). Nascuda a Berlín. Soltera, ingressada amb 43 anys a les Corts el 18/9/39, a disposició del Servei d'Informació Polític-Militar. Sortida el 3/10/39

⁹ Si això és el que significa l'apòcope “C^a” de Física de l'anotació corresponent: en qualsevol cas, allò segur és que era professora. Asunción Macías García, natural de San Cristóbal de Aliste (Zamora), va ingressar amb 25 anys a les Corts el 21 d'abril de 1939. Una Ordre de 24 de febrer de 1940 va resoldre negativament el seu expedient de depuració, amb la qual cosa va ser separada definitivament del servei coma professora d'ensenyament secundari de la població lleidatana de Cervera (BOE 4-3-40, nº 64).

¹⁰ Juanita Nieto Matas. Nascuda a Placencia, Guipúscoa. Soltera, 17 anys. Ofici: “*pelotari*”. Ingressada el 24/4/1939, amb sortida el 8/7/39; i Daniela Manero Hidalgo, natural d'Estella, Navarra. Soltera, de 39 anys. Ofici: “*joc de pilota*”. Ingrés el 28/6/39 i sortida el 15/10/39.

¹¹ De la “*alcaldesa*” –sense més explicació– anomenada Joana Matia Borau, de trenta anys, ingressada el 16 de març de 1939, hem pogut esbrinar algunes dades gràcies al inestimable suport dels seus familiars. La detenció de Joana va ser motivada per haver sigut batllessa de la població d'Alpens, propera a Ripoll, en 1936. Mestra infantil de professió, fou depurada i separada definitivament del servei en 1941. Empresonada a Les Corts el 15 de febrer de 1939, i conmutada la pena de vint anys per la de sis anys i un dia de presó, va haver d'esperar al 1949 per aconseguir l'indult (Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer de Barcelona, ATMTT, causa 7.269).

inspectora d'ensenyament primari¹², un col·lectiu compromès significativament amb les reformes republicanes. És especialment eloqüent la mesura adoptada contra les funcionàries de Presons de l'època republicana i de guerra, entre oficials i guardianes, atès que no més de 27 d'elles van ser empresonades a les Corts entre el 8 i el 18 de febrer. La dada dóna idea de la tenacitat depuradora del règim, desitjós de curar-se en salut, ja que dos d'elles van ser reincorporades als seus llocs ben aviat, Teresa Suau Gil i Magdalena Larrondo Oquendo, de la primera promoció de funcionàries de l'any 1932¹³.

Com a càstig per la col·laboració amb el treball de rereguarda durant la guerra, el col·lectiu d'infermeres també va sofrir els rigors repressius del nou règim, la qual cosa es palesa al llibre d'entrades. Cinquanta van ser empresonades a la presó barcelonina i una d'elles afusellada, Eugenia González Ramos, madrileñilla del poble d'Hortaleza, a qui la fi de la guerra va sorprendre treballant a l'hospital de Mataró¹⁴.

Però sense cap dubte el grup laboral que més va sofrir la repressió carcerària per les suposades implicacions amb el règim republicà va ser el de les porteres: en són 108, que apareixen al llibre d'entrades de les Corts del total d'ingressos registrades fins el sis de setembre de 1939. En una situació de guerra com la viscuda, porters i porteres havien estat mobilitzats per les autoritats per a controlar els edificis i localitzar a sospitosos d'activitats quintacolumnistes¹⁵: quan es va girar la truita, hi van caure víctimes de les denúncies de nombrosos

¹² Josefa Mateu Ferrer. Natural de Maials, Lleida. Soltera, 32 anys. Va ingressar-hi el 26 de setembre de 1939, i va ser jutjada en consell de guerra. Consta la sortida el 4 de setembre de l'any següent.

¹³ Segons el llibre d'entrades de 1932, Teresa Suau va ingressar com a presa a Les Corts l'onze de febrer i va ser posada en llibertat el 28 d'aquell mateix mes. Magdalena Larrondo va ingressar-hi el 17 i va ser alliberada el mateix dia que Teresa. A mitjans de juny ambdues treballaven de funcionàries a Les Corts (Arxiu General de l'Administració, AGA. Secció Justícia, Expedients Governatius, 41/11944). Larrondo va assumir la direcció de la presó de Palma entre febrer i juny de 1943, i va passar posteriorment a la presó de Saturrarán com a directora (David GINARD I FÉRON, *Matilde Landa. De la Institución Libre de Enseñanza a las prisiones franquistas*. Barcelona. Flor del Viento, 2005, p. 200). D'allò ocorregut amb les funcionàries de Presons de la primera promoció de 1932, veure Fernando HERNÁNDEZ HOLGADO, "Carceleras encarceladas. La depuración franquista de las funcionarias de Prisiones de la Segunda República", a *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 27, 2005, pp. 271-290; i, més recentment, l'obra esmentada *La Prisión Militar. Las cárceles franquistas de mujeres de Barcelona y Madrid (1939-1945)*, pp. 475-531.

¹⁴ Hi va ingressar amb 20 anys el 2 d'abril de 1939, i va ser executada l'11 de maig. El llibre d'entrades de 1939 registra la provinença de la presó de Mataró i la sortida o baixa sense especificar-ne el motiu. En la llista alfabètica de 1939, on apareix amb el nombre 1.049, sí que hi consta l'afusellament (ANC. Fons 200... Index Alfabètic del Registre de Filiacions 1939, UI 6864) El detall del seu treball a l'hospital de Mataró prové de la causa judicial (ATMTT, Sumaríssim d'Urgència 1.119). Veure tanmateix Fernando HERNÁNDEZ HOLGADO, *La Prisión Militar. Las cárceles franquistas de mujeres de Barcelona y Madrid (1939-1945)*..., pp. 79-82.

¹⁵ A títol d'exemple, el 21 de juliol de 1936 -quan encara no havia transcorregut una setmana des de l'alçament militar- Unión Radio trasmeté l'ordre governamental que "todos los porteros impedirán la entrada a personas que sean sospechosas y que no justifiquen la presencia en las casas sometidas a su custodia" (*El Socialista*, 22 de juliol de 1936).

llogaters. De les porteres empresonades a les Corts, si més no dues, Leonor Malich Salvador i Cristina Fernández Perera, van ser executades¹⁶.

4. Delictes de guerra i delictes contra la moral.

Els “delictes de guerra” expliquen en bona mesura els ingressos fets a les Corts durant l'any 1939, en el benentès que aquesta qualificació podria estendre's a qualsevol relació amb el règim republicà: des de la militància o sindicació a qualsevulla organització política o social -sindicats, partits, col·lectius femenins- fins la col·laboració més senzilla amb activitats de la rereguarda: tallers de roba pel front, hospitals de guàrdia o menjadors infantils. Per no parlar de les dones que eren retingudes com a ostatges senzillament pel parentiu amb homes perseguits pel règim: el cas de nombroses famílies empresonades podria encaixar dins aquest perfil. O la comissió de “delictes” o “faltas” tals com negar-se a fer la salutació protocolària amb ocasió de l'entonació d'algun himne, cas de la brodadora Claudia Santos Pinol que hi ingressà el 9 d'abril per aquest motiu, i que va ser excarcerada un mes després.

Estat de la part baixa del carrer Mediodía després de la guerra civil, on durant molts anys es van continuar veient les runes dels bombardeigs.

Foto: Josep Postius (1953).
Font: Paco Villar, “La construcció fotogràfica del Barri Xino”, a l'*Avenç* n°306, octubre de 2005.

¹⁶ Leonor Malich ingressà el 6 de març a les Corts i va ser afusellada el 8 d'agost de 1939. Cristina Fernández Parera va ser empresonada a les Corts el 10 de març i executada el 3 de maig de 1939. Sobre les porteres empresonades a la presó madrilenya de Ventas i afusellades en dates molt semblants, veure Fernando HERNÁNDEZ HOLGADO, *Mujeres Encarceladas. La prisión de Ventas: de la República al franquismo, 1931-1941*, Madrid, Marcial Pons, 2003, pp. 118-119; i també *La Prisión Militante. Las cárceles franquistas de mujeres de Barcelona y Madrid (1939-1945)...*, p. 81.

Però, al mateix temps, el règim va escometre des dels primers mesos de 1939 una croada particular contra els anomenats “delictes contra la moralitat pública” en forma d'arrests massius i continuats de prostitutes il·legals, atès que la prostitució com a tal no seria abolida fins a una data tan tardana com 1956¹⁷. Els ingressos de prostitutes consignades com a tals -és previsible que en nombroses ocasions restessin disimulats rere la inevitable fòrmula de “sus labores”- comencen al febrer. El 22 de març, per exemple n'hi ingressen set i són alliberades totes el dia 30, després de la setmana d'arrest corresponent. El 7 d'abril hi són ja nou, amb sortida també una setmana després, el 13. Però el 12 del mateix mes ha hi havien ingressat catorze, també amb una setmana d'arrest, i així successivament, amb períodes d'arrest d'una setmana o dues: vet aquí el nom de “quincenarias” que rebien entre les preses. A l'estiu, les batudes de la policia ja eren massives: el 25 de juny, de vint-i-cinc ingressos, vint-i-tres van ser de “quincenarias”. El 29 de juliol hi van ser vint-i-cins, i el 12 d'agost van ser setanta prostitutes empresonades en un sol dia.

A banda del llibre d'entrades de 1939, els llibres de filiacions d'anys posteriors¹⁸ ens serveixen per caracteritzar millor aquest fenomen de la prostitució il·legal, que localitza fonamentalment l'àmbit d'activitat al districte cinquè de Barcelona. Els carrers Arc del Teatre, Conde de Asalto, Nou de la Rambla, Mina, Santa Madrona, Cid, Mediodía o Montserrat, figuren de manera recurrent com a domicilis de “quinzenàries” - moltes de les quals joves de quinze i setze anys- i delimiten el famós *Barrio Chino*. Si la pràctica de la prostitució a la zona venia d'antic, les condicions de misèria de la postguerra no van fer més que reforzar-la. Altrament, i tornant a l'any 1939, la croada contra els “delictes contra la moralitat pública” que va arrossegar a les prostitutes va incloure així mateix l'empresonament d'un grup important d'artistes i ‘tanguistes’ -vint-i-set-, gent del món de la revista vinculada també a la zona del *Xino*, segons que hom pot deduir dels domicilis registrats.

A la fi el rastreig el rastreig dels domicilis al llibre d'entrades de 1939 ens permet de fer visible de vegades un determinat fenomen que degué de de ser freqüent en el funcionament quotidià de les Corts en qualitat de presó provincial: el trasllat i arribada de preses provinents d'altres presons de partit. El 13 d'abril de 1939, per exemple, hi ingressaren vuit preses domiciliades a Badalona: una d'elles, Carme Claramunt Bonet, a disposició de l'auditor militar d'aquesta vila, va ser afusellada pocs dies després, el 18 d'abril. I el 19 del mateix mes hi consta també l'ingrés de cinc preses domiciliades a Terrassa, per ordre del jutjat militar homònim, i de nou de Badalona sota l'autoritat militar corresponent. Aquest rastreig és complicat, perquè les ingressades no hi apareixen com a “traslladades”, però les monografies locals com la publicada recentment sobre les dones empresonades del Prat de Llobregat permet de de

¹⁷ Sobre la persecució de la prostitució il·legal pel règim franquista, veure Assumpta ROURA (*Mujeres para después de una guerra*. Barcelona. Flor del Viento Ediciones, 1998, i *Un inmenso prostíbulo: mujer y moralidad durante el franquismo*. Barcelona, Editorial Base, 2005); així com Mirta NÚÑEZ DÍAZ-BALART, *Mujeres caídas. Prostitutas legales y clandestinas en el franquismo*. Madrid. Oberón, 2003.

¹⁸ ANC. Fons 200. Llibres de Registre de Filiacions, UC 6555 i ss.

reconstruir aquest trist periple que solia acabar, després del pas intermedi per la presó del partit judicial corresponent, al casalot superpoblat de Les Corts¹⁹.

&&&&

¹⁹ Joan MONTBLANC LASAGA, "La dona pratenca i la presó (1939-1950). Les preses polítiques", en VV.AA. *Les dones del Prat i la repressió franquista*. El Prat del Llobregat. Ajuntament del Prat de Llobregat., 2006, pp.113-167,